

До питання про зміст поняття «гендерна компетентність» у сучасному науковому дискурсі

Т. Ю. Шевченко

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
кафедра загальної педагогіки та історії педагогіки м. Суми, Україна
Corresponding author. E-mail: tatasheva@mail.ru

Paper received 29.04.17; Accepted for publication 10.05.17.

Анотація. У статті здійснено аналіз структури та змісту поняття «гендерна компетентність» у сучасному науковому дискурсі, охарактеризовані позиції (підходи) дослідників щодо виокремлення сутнісних характеристик поняття «гендерна компетентність». Обґрунтовано необхідність подальшого вивчення гендерної компетентності як складової проблеми впровадження гендерної парадигми у процеси соціальних трансформацій.

Ключові слова: гендер, гендерна теорія, компетентність, гендерна компетентність, структура гендерної компетентності.

Вступ. У сучасному українському суспільстві, на тлі економічного реформування та національного будівництва, відбуваються трансформації у соціальній сфері, у тому числі формується гендерна політика. Поняття гендеру застосовується як у науковому дискурсі, так і під час політико-правового аналізу людських відносин у суспільстві. Гендерні відносини стали об'єктом багатьох сучасних наук: філософії, культурології, етнографії, психології, педагогіки, соціології, антропології та ін. Науковцями гендерна теорія визначається як «система наукових поглядів на відносини, ролі, норми, статуси, цінності чоловіків і жінок, їхнє соціальне життя, життєвий досвід, набуття та реалізацію ними ролевих характеристик» [14, с.10]. На часі актуальною є інтеграція гендерного компонента у всі сфери життєдіяльності українського соціуму.

Короткий огляд публікацій по темі. У сучасній науці проблема гендеру є досить новою, деякі її аспекти активно розробляються багатьма науковцями. У перекладі з англійської мови «гендер» буквально означає граматичний рід – чоловічий, жіночий, середній. Надалі це поняття почало означати соціо-статеві характеристики статі, на відміну від власне біологічних, із властивими їй характеристиками способу життя, поведінки, намірів і прагнень.

Термін «гендер» введений у наукову літературу з метою розмежування біологічного й соціального тлумачення ролевих взаємин чоловіків і жінок у соціумі. Аналіз наукової літератури, дотичної до проблеми гендеру, свідчить, що поняття гендер розглядали: В. Агеєва, Г. Гарфінкель, Т. Говорун, І. Грабовська, С. Бем, О. Вороніна, І. Коган, Д. Лорбер та ін. Поняття «гендерна компетентність» у різних контекстах вивчали такі науковці, як: С. Айвазова, О. Вороніна, Т. Голованова, І. Горошко, Т. Грабовська, І. Загайнов, І. Іванова, О. Каменська, О. Кікінеджи, І. Кльоцина, С. Марутян, Е. Мезенцева, Л. Міщик, І. Мунтян, О. Нежинська, Н. Плисенко, С. Рожкова, А. Сухоруков, Л. Штильова, О. Цокур та ін.

Мета: охарактеризувати позиції дослідників щодо визначення змісту поняття «гендерна компетентність особистості», які представлені у сучасній науковій літературі.

Підсумки та їх обговорення. В системі сучасних наукових гендерних досліджень існує проблема щодо методологічної неоднозначності поняття «гендер». На

думку Л. Штильової, його сутність полягає у «ідеї соціального моделювання або конструювання статі (на відміну від біологічної статі, яка задається генетично). Соціальна стать конструюється соціальною практикою. Суспільство формує систему норм поведінки, яка спрямована на виконання певних ролей в залежності від біологічної статі індивіду» [15, с.62]; О. Вороніна визначає гендер як соціальну конструкцію через механізм соціалізації, розподілу праці та гендерних ролей, як культурну метафору у філософських і постмодерністських концепціях, Д. Лорбер тлумачить гендер як соціальний інститут, С. Бем – як соціобіологічну характеристику особистості, як досягнутий соціальний статус, як сукупність соціальних ролей, як культурну схему. Ми солідаризуємося з думкою Т. Мельник, що у найширшому розумінні гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [10, с.11].

Наразі, згідно з компетентнісною парадигмою, спостерігається тенденція впровадження компетентнісного підходу у діяльність фахівців різних сфер. Відповідно, наукова дефініція «компетентність» вивчається різними науковими дисциплінами: психологією, соціологією, педагогікою, культурологією. В цілому, нам імпонує точка зору колективу українських науковців-педагогів (О. Безпалько, Т. Веретенко, І. Звереві, Ю. Малієнко та Ж. Петрочко) на розуміння категорії «компетентність», які зауважують, що компетентність є інтегрованою характеристикою, яка відображає готовність і здатність людини виконувати професійні функції у відповідності до прийнятих у суспільстві норм та стандартів; за сутністю своєю динамічна, компетентність виявляється і може бути оцінена тільки в ході практичної діяльності. Водночас, широко відомим є факт поширеності в українському суспільстві низки соціальних стереотипів, що свідчить про наявність фактів неспівпадіння задекларованих та діючих соціальних норм і стандартів, зокрема у контексті питання егалітарності статей. Окреслена супе-

речність, на нашу думку, вимагає більш точного формулювання змісту феномену компетентності.

Ми схилиємося до позиції М. Докторович, що у загальному розумінні категорія «компетентність» може стосуватися як однієї конкретно взятої особистості, так і цілої соціальної групи, і вказує не лише на вміння, знання, досвід, а й на самостійність, рівень освіченості, життєві та професійні цінності, здатність ефективно розв'язувати нові нестандартні завдання тощо [4, с. 17].

Розмаїття підходів у педагогіці і психології до тлумачення наукової категорії «компетентність» сприяло виокремленню певних видів компетентності, одним із яких, що є дотичним до проблеми впровадження гендерного підходу у різноманітні соціальні процеси, визначається «гендерна компетентність».

Аналіз наукової літератури засвідчує, що питання сутності і змісту гендерної компетентності особистості досліджували Т. Грабовська, І. Кльоцина, О. Нежинська, І. Мунтян, О. Цокур та ін. Сучасні науковці активно вивчають гендерну компетентність як одну з ключових компетентностей в освіті: процес опанування основами гендерної компетентності, гендерних особливостей змісту дошкільного виховання (Н. Репіна С. Марутян, Н. Плисенко, С. Шаповалова, Л. Таранікова); формування гендерної компетентності педагогів у процесі їх професійної підготовки (С. Айвазова, О. Вороніна, І. Горошко, Т. Дрожжина, І. Іванова, О. Кікінеджи, І. Кльоцина, Е. Мезенцева, І. Мунтян, С. Рожкова, Л. Штильова); гендерна компетентність у контексті педагогічної культури соціальних педагогів (Н. Байдюк, Т. Голованова, С. Гришак, О. Остапчук, Л. Міщик); зміст гендерної компетентності викладачів ВНЗ (І. Загайнов, О. Кіріленко, О. Каменська).

Спираючись на здобутки окреслених дослідників, здійснимо спробу аналізу їх позицій (підходів), у межах яких реалізовано виокремлення сутнісних характеристик поняття «гендерна компетентність».

Насамперед, вважаємо за доцільне зауважити на наявних випадках визначення деякими науковцями (О. Кіріленко) змісту поняття «гендерна компетентність» через встановлення логічних відносин підпорядкування цього поняття іншому, а саме поняттю «педагогічна компетентність». Водночас наголосимо, що обґрунтування зазначеного вище логічного взаємозв'язку не є самодостатнім у контексті проблеми визначення змісту гендерної компетентності, а з необхідністю потребує уточнення авторської позиції щодо тлумачення змісту категорії «педагогічна компетентність», яке, на жаль, у вивченому нами джерелі відсутнє [8].

Також, у сучасному науковому дискурсі знаходимо визначення гендерної компетентності, які, на нашу думку, не співпадають з сутністю категорії компетентності: «процес спрямованих і спонтанних впливів на особистість, який допомагає їй засвоїти знання про гендер, норми, правила поведінки та настанови відповідно до культурних уявлень про роль, становище й призначення представників різних статей у суспільстві, сприяє становленню повноцінних членів суспільного життя і залучає їх до усталеної системи гендерних ролей» [3, с.56]. Як бачимо, авторка, натомість

результативних над стрижневими, визначає процесуальні характеристики компетентності.

Результати наукового пошуку у напрямі виокремлення змісту гендерної компетентності особистості деякі науковці (І. Кльоцина) визначають через результат соціальної взаємодії її носіїв: «характеристика, яка дозволяє особистості не бути суб'єктом або об'єктом ситуацій гендерної нерівності, а дає можливість помічати ці ситуації у своєму житті; протистояти сексизмові, дискримінаційним впливам; самим не створювати ситуації гендерної нерівності» [9, с.60-65].

Суттєво обмеженим, на наше переконання, а саме таким, що виконане лише у межах знаннєвої парадигми, є трактування гендерної компетентності у дисертаційній роботі І. Мунтян. Дослідниця розглядає гендерну компетентність як новий, але найважливіший аспект гностичної складової професіоналізму й особистості сучасного студента та студентки, покликаною сприяти досягненню гендерної рівності й демократії членів суспільства шляхом формування їх гендерної культури [11, с.7].

Натомість, О. Каменська характеризує гендерну компетентність викладача з точки зору провідного значення її операційного компоненту: «уміння інтегрувати психологічні, педагогічні знання про сутність гендерного підходу в освіті й уміння упроваджувати гендерну стратегію в організацію педагогічного процесу для розв'язання практичних завдань навчання й виховання, що забезпечує високий рівень професійного самопізнання» [7, с.44-49].

Більш повною нам представляється позиція О. Остапчук, яка тлумачить сутність гендерної компетентності майбутнього соціального педагога з позиції когнітивно-операційного підходу і вважає, що його гендерна компетентність трактується крізь призму професійної педагогічної діяльності. Тому у питанні підготовки соціальних педагогів до гендерного виховання учнів важливим є зв'язок життєвої, соціальної, професійної та гендерної компетентностей. Структуру гендерної компетентності дослідниця розглядає як сукупність знань (законодавчих актів, які регулюють питання гендерної рівності, положень та сутності гендерного підходу, сучасних тенденцій та проблем гендерного розвитку суспільства, знання форм і методів гендерного виховання, особливостей гендерної соціалізації, механізмів дії гендерних стереотипів), умінь (розпізнавати гендерні аспекти, проблеми, здійснювати гендерний аналіз (збір якісної інформації у сфері гендерних відносин, що ґрунтується на розумінні гендерних тенденцій у суспільстві й використанні цих знань для розкриття наявних та потенційних соціальних проблем і пошуку рішень їх оптимального розв'язання, поширювати гендерні знання шляхом використання адекватних методів, засобів тощо), навичок (діагностики рівня сформованості гендерної культури, здійснення гендерного аналізу, організації заходів на гендерну тематику тощо) [13]. Водночас, нам залишається не в повній мірі зрозумілим включення дослідницею до структури гендерної компетентності, окрім низки відповідних умінь, переліку певних навичок, які за своїм змістом є складними технологіями.

Близькою до наведеної, такою, що наголошує на цінності практичної діяльності як складової гендерної компетентності, є позиція І. Загайнова, який визнає гендерну компетентність викладача однією з базових: «сукупність засвоєних ним знань про сутність гендерного підходу в освіті, уміння упроваджувати гендерну стратегію в організацію педагогічного процесу та досвіду використання гендерних знань та умінь як основу гендерної взаємодії в умовах освітньої системи» [6, с.7].

Проте, група науковців (Н. Байдюк, Т. Голованова, О. Нежинська), демонструючи несуттєві змістовні розбіжності, схиляється до думки, що зміст гендерної компетентності особистості доцільно трактувати через трьохкомпонентну модель:

- як «сукупність знань, умінь, навичок, які зумовлюють взаємодію із особами різної статі на засадах гендерної рівності та є опосередкованим через індивідуально-психологічні гендерні характеристики (маскулінність/фемінність, гендерна ідентичність, гендерна роль, гендерні установки та стереотипи), які проявляються у повсякденному житті, спілкуванні та поведінці з особами різної статі [12];

- через такі структурні компоненти гендерної компетентності: мотиваційно-ціннісний, тобто активне прагнення змінювати застарілі гендерні стереотипи та формувати нову гармонійну систему гендерної взаємодії; інформаційно-теоретичний – володіння системними знаннями про теоретичні та практичні аспекти гендерного підходу в різних сферах суспільного життя; організаційно-діяльнісний, що передбачає володіння системою професійно-практичних умінь побудови гармонійної гендерної взаємодії [1];

- як комплекс таких складових: мотиваційно-ціннісний, когнітивний та операційно-технологічний. На думку дослідниці, високий рівень сформованості гендерної компетентності майбутнього соціального педагога і його готовності до реалізації гендерно-

чутливих технологій соціально-педагогічної роботи може бути досягнутий тільки за умови пробудови його професійної підготовки як цілісної системи, що включає засади, умови, технології формування гендерної компетентності соціального педагога [2].

Як бачимо, провідною відмінністю представленої позиції є визнання необхідною складовою гендерної компетентності особистості її мотиваційно-ціннісних характеристик. У контексті соціальних характеристик проблеми гендеру, ми підтримуємо це переконання науковців.

Водночас, найбільш повним нам видається визначення сутності гендерної компетентності розроблене Т. Дрожжиною, яка визначає основні компоненти гендерної компетентності у такий спосіб: ціннісно-особистісний, когнітивний, процесуальний, рефлексивний. Дослідниця вважає ціннісно-особистісну складову визначальною, адже «тільки за умов інтеріоризації гендерних цінностей педагог (педагогиня) може плідно використовувати гендерний підхід у власній професійній діяльності» [5, с.142]. Представлена Т. Дрожжиною структура гендерної компетентності цілком слушно актуалізує роль рефлексії у процесі набуття і вдосконалення особистістю комплексу гендерних знань і умінь.

Висновки. Здійснений аналіз наукової літератури з проблеми сутності гендерної компетентності особистості дозволяє нам сформулювати наступне:

1. Питання гендерної компетентності особистості є актуальним і потребує подальшого вивчення як складової проблеми впровадження гендерної парадигми у процеси соціальних трансформацій.

2. Зміст низки робіт науковців свідчить: попри наявність певних розбіжностей у трактуванні змісту поняття «гендерна компетентність», у визначеннях багатьох науковців домінує позиція, що основою структури гендерної компетентності особистості є відповідні мотиви і цінності, знання і уміння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байдюк Наталія. Квест як інтерактивний метод формування гендерної компетентності майбутніх соціальних педагогів / Наталія Байдюк // Гендерна парадигма освітнього простору / За заг. ред. Дороніної Т.О. – Кривий Ріг: ВЦ КДПУ. – 2016. – Вип. 3-4. – 200 с. – С.134-131.
2. Голованова Т.П. Гендерная компетентность в контексте профессиональной педагогической культуры будущих социальных педагогов [Электронный ресурс] / Т.П. Голованова // Электронный сб. науч. праць Запорізької обласної академії післядипломної педагогічної освіти. – Режим доступа: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp3/profteh/golovanova.pdf.
3. Грабовська Т.О. Шляхи гуманізації відносин педагогів з учнями / Т.О. Грабовська // Навчально-методичні проблеми формування оптимального педагогічного клімату в шкільному колективі. – К. : МАУП, 1999. – 134 с.
4. Докторович М.О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / М.О. Докторович. – К., 2007. – 19 с.
5. Дрожжина Тетяна. Ціннісна складова гендерної компетентності вчительства / Тетяна Дрожжина // Гендерна парадигма освітнього простору / За заг. ред. Дороніної Т.О. – Кривий Ріг : ВЦ КДПУ. – 2016. – Вип. 3-4. – 200 с. – С.141-146.
6. Загайнов И.А. Формирование гендерной компетентности педагога в процессе профессиональной подготовки: автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / И.А. Загайнов. – Йошкар-Ола, 2007. – 23 с.
7. Каменская Е.Н. Гендерная компетентность педагога // Известия Южного федерального университета. Педагогические науки. – 2009. – № 2. – С. 44-49.
8. Кіріленко О.Г. Зміст гендерної компетентності викладачів ВНЗ [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/psyped/article/view/72/64>
9. Клецина И.С. Гендерная компетентность личности / И.С. Клецина // Гендерная психология. Практикум / [под ред. И.С. Клециной]. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2009. – С. 316–339.
10. Мельник Т.М. Основи теорії гендеру : Навчальний посібник. – К. : «К.І.С.», 2004. – 11 с.
11. Мунтян І.С. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04. – Одеса, 2004. – 19 с.
12. Нежинська О.О. Модель гендерної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів / О.О. Нежинська/ гол.ред. В.В. Олійник // Вісник післядипломної освіти: Зб. наук. праць. - К. : Геопринт, 2008. – Вип.10. – С.212-219.

13. Остапчук О.Л. Формування гендерної компетентності соціальних педагогів у процесі підготовки до професійної діяльності [Електронний ресурс] / О.Л. Остапчук // Zhytomyr State University Library. –Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua>
14. Ткалич М.Г. Гендерна психологія : навч. посіб. / М.Г. Ткалич.– К.: Академвидав, 2011.– 248 с.
15. Штылева Л.В. Педагогика и гендер: развитие гендерных подходов в образовании / Л.В. Штылева // Женщины в российском обществе. – 2000. – № 3. – С. 61-67.

REFERENCES

1. Baydyuk Nataliya, Quest as an interactive method of future social workers' gender competence formation/ Nataliya Baydyuk // Gender paradigm of educational space / Under general editorship of Doronina T. O.– Krivoy Rog: ВЦ КСПУ. – 2016. – Edition 3-4. – 200 pages - p.134-131.
2. Golovanova T.P. Gender competence in the context of professional pedagogical culture of future social educators [Electronic resource] / T. P. Golovanova // Electronic collection of scientific works of Zaporizhye Regional Academy of Postgraduate Education. — Access mode: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp3/profteh/golovanova.pdf
3. Grabovska T.O. Ways to humanize relations between teachers and students / T. O. Grabovska // Educational problems of optimal educational climate formation in the school community. – Kiev: IAPM, 1999. – p.134
4. Doktorovich M.O. Formation of senior teenager's social competence in incomplete family: summary discussion of pedagogical sciences candidate: specialty 13.00.05 "Social pedagogy" / M. O. Doktorovich. - Kiev, 2007. – p. 19
5. Drozhzhina Tetyana Ціннісна складова гендерної компетентності вчительства Gender component of teaching competence values / Tetyana Drozhzhina // The gender paradigm of educational space / Under general editorship of Doronina T. O.– Krivoy Rog: ВЦ КСПУ. – 2016. – Edition 3-4. – 200 pages – p..141-146.
6. Zagaynov I.A. Teacher's gender competence formation in the process of professional preparation: summary discussion of pedagogical sciences candidate's academic degree competition: specialty 13.00.08 "Theory and methods of professional education"/ I. A. Zagaynov. – Yoshkar-Ola, 2007. – p. 23
7. Kamenskaya E.N. Teacher's gender competence // Proceedings of the Southern Federal University. Pedagogical sciences. – 2009. – № 2. – p. 44-49
8. Kirilenko O.G. Content of University teachers' gender competence [Electronic resource] Access mode: <http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/psyped/article/view/72/64>
9. Kletsina I.S. Gender competence of the individual / I. S. Kletsina // Gender psychology, practical work / [edited by I. S. Kletsina]. – [2-nd edition]. – St. Petersburg : Piter, 2009. – p. 316–339.
10. Melnik T.M. Gender theory basics: Tutorial.- Kiev: «К.І.С.»,2004.– p.11
11. Muntyan I.S. Gender approach in professional training of students in higher educational institutions: Competition of pedagogical sciences candidate: 13.00.04. – Odessa, 2004. – p.19
12. Nezhinska O.O. Heads' gender competence model in secondary schools / O.O. Nezhinska / chief editor V.V. Olynyk // Journal of Postgraduate Education: collection of scientific works - Kiev: Heoprynt, 2008. – Edition 10. – p.212-219.
13. Ostapchuk O.L. Formation of social workers' gender competence in preparation for professional careers [Electronic resource] / L.O. Ostapchuk // Zhytomyr State University Library. – Access mode: <http://eprints.zu.edu.ua>
14. Tkach M.G. Gender psychology : Tutorial M.G.– Kiev: Akademviдав, 2011.– p.248.
15. Shtyleva L.V. Pedagogy and gender: Development of gender approaches in education / L.V. Shtyleva // Women in Russian society. – 2000. – № 3. – p. 61-67.

On the concept of «gender competence» in the modern scientific discourse

T. J. Shevchenko

Abstract: Structure and content of the term "gender competence" in modern scientific discourse are analyzed in the article, researchers' positions (approaches) on the isolation of the essential characteristics of the "gender competence" concept are characterized. The necessity of further gender competence study as part of gender paradigm implementation problem in social transformation processes is proved.

Keywords: gender, gender theory, competence, gender expertise, gender competence structure.

К вопросу о содержании понятия «гендерная компетентность» в современном научном дискурсе

Т. Ю. Шевченко

Аннотация: В статье проведен анализ структуры и содержания понятия «гендерная компетентность» в современном научном дискурсе, охарактеризованы позиции (подходы) исследователей относительно выделения существенных характеристик понятия «гендерная компетентность». Обоснована необходимость дальнейшего изучения гендерной компетентности как составляющей проблемы внедрения гендерной парадигмы в процессы социальных трансформаций.

Ключевые слова: гендер, гендерная теория, компетентность, гендерная компетентность, структура гендерной компетентности.